

## PRIMJERI EKOLOŠKIH I ZDRAVSTVENIH MJERA U STAROM DUBROVNIKU\*

*Josip Lučić*

### *I.*

Srednjovjekovni grad bio je posebna društveno-politička i gospodarsko-privredna jedinica. Odskakala je vidljivim značajkama od feudalnog sivila poljoprivredne proizvodnje i plemićkog zemljovlasništva. Način života građana, njihova sloboda djelovanja i ponašanja izazivala je kod suvremenika različite dojmove.

Potkraj XII. st. redovnik Richard Devize iz Winchestera dolazi u London. Zbunjenošću osobama i zbivanjima oko sebe ovako se jada: "Ovaj mi se grad zapravo ne sviđa. Ujedinjuje osobe svake vrste iz svih mogućih krajeva. ... Svaka gradska četvrt obiluje od prevrtljivih besramnosti. Koliko je više neki čovjek zločinac, toliko više uživa štovanje. Ne zalazite u mnoštvo gostionica. ... Bezbrojni su tamo paraziti. ... Lakrdijaši, laskavci, efebi, pederasti, djevojčice koje pjevaju i plešu, šarlatani, plesačice specijalizirane za trbušni ples, prosjaci, magičari, ucjenjivači, nadriliječnici. ... Tako, ako ne želite posjećivati zločince, ne idite u London."

Drugačije ga je doživio Fitz Stephen, Richardov suvremenik. Piše: "Od svih plemenitih svjetskih gradova, London, engleska prijestolnica, proširila je po čitavom svijetu svoju slavu, bogatstvo i trgovinu, visoko diže glavu. Ima zdravu klimu, vjeru, utvrde, zgodan položaj. Stanovnici Londona su oćenito cijenjeni po uglađenosti manire i običaja, obilju slasne hrane. Ako drugi gradovi imaju građane, London se ponosi barunima. Žene su im lijepe kao Sabinjanke."

Prema ovim opisima za jednog očevica London je Babilon, a za drugoga Jeruzalem.

Odbacimo preneraženost smjernog redovnika Richarda, ali i preuveličano Stephenovo divljenje. Grad je u srednjem vijeku središte napretka, slobode, robno-novčane privrede. Trgovina, obrt i pomorstvo prevladavaju vlastite horizonte gradskog i okolnog tržišta. U gradu-komuni, premda svi građani ne sudjeluju u upravi i zakonodavstvu, osjećaju se kao jedan organizam vezani snagom sloge i zajedničkih nakana. Prožimlje ih kolektivna sigurnost. Lakše se podnose nedaće nezaposlenosti. Svi se međusobno poznaju i susreću: siromah i građanin, pućanin i vlastelin, prostitutka i

---

\* Referat na znanstvenom skupu o zdravstvenim ustanovama u Dubrovniku kroz stoljeća u prigodi "Sto godina bolnice na Boninovu 1888 – 1988", Dubrovnik 2 – 3. VI. 1988.

kanonik. Jedni druge ne mogu izbjeći. Morali su stvoriti i ozakoniti uvjete podnosive za sve i svakog. Zato su se ujedinili u zajednicu, komunu, u društvene oblike koje ne poznaje selo.

Taj grad ima i svojih nedostataka i nevolja. One su se tijekom stoljeća rješavale na najbolji mogući način. Razumljivo je da se u većoj koncentraciji ljudstva različitih slojeva, staleža i zanimanja, očitije opažaju poroci i mane, nego na selu. Zbog sigurnosti opkoljen je čvrstim zidinama koje građani sami održavaju. Ulice su tjesne. Kuće se grade u neprekidnim nizovima radi sigurnosti, štednje prostora i boljeg čuvanja topline. Ispočetka su drvene i pokrivene slamom pod stalnom prijetnjom požara.

Problem je bio i čistoća ulice. Ulicama su lutale domaće životinje, hranile se odbačenim otpacima, izmetinama i fekalijama. Smrad, koliko god je bio prirodan, bio je često nepodnosiv (kao danas benzin i smog). U jednom suvremenom opisu piše da se sav kućni smrad, uginule male životinje bacaju na ulicu. U Parizu se kralj Filip II August (1179 – 1223) onesvjestio od silnog smrdeža kad su jedna kola razrovala ulično blato. Tek pokoji grad u XIV. st. imao je popločenu ulicu.

Komunalne odredbe o čistoći bile su stroge, ali, izgleda da rezultati nisu uvijek zadovoljavali. Groblja su bila unutar grada, većinom u crkvama i samostanima ili oko njih, bez higijenske zaštite. Lako je dolazilo do zaraza. Gubavci su se smještali u izvangradske prostore. Hrana je jednolična. Nije se pripremao grah, krumpir, kukuruz i ono voće i povrće koje je kasnije otkriveno i presadeno u Evropu. Sve se moralo svježe kupovati na tržnici. Ulica je glavna komunikacija među ljudima, bez obzira na to što je često blatnjava i prljava. U mnogim drvenim kućama nema vlastite pećnice. Na usluzi su javne i privatne pekare, jednako se koriste javni i privatni bunari. S obzirom na zdravlje liječnički se posao smatra javnom službom. Vlade su donosile stroge odredbe o zaštiti tog staleža i profesije i njezinu nesmetanu djelovanju.<sup>1</sup>

## II.

Svi problemi srednjovjekovnoga grada općenito i posebno prisutni su i u starom Dubrovniku, gradu-komuni, gradu-državi. Obratit ćemo pažnju na neke odredbe objavljene i usvojene u gradskom Statutu, zatim Reformacijama iz XIV. st., Statutu carinarnice i zakonskoj Zelenoj knjizi (*Liber viridis*).<sup>2</sup> Pojedine specijalne teme bit će obrađene od drugih autora na ovom skupu, pa ću ih mimoći.

<sup>1</sup> O tim i sličnim prilikama u srednjovjekovnom gradu usp. P. Brezzi, *La civiltà del medio evo Europeo* III, IV, Roma 1978, 453 – 479; – 553 – 565. – J. Rossiaud, *Il cittadino e la vita di città*, u knjizi J. le Goff, *L'uomo medievale*, ed. Laterza, Roma-Bari 1988, 155 – 200. – L. Mumford, *Grad u historiji*, ed. Naprijed, Zagreb 1988, 284 – 312 i passim. – Usp. još Stj. Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 1924, 206 i passim. – Općenito još: H. Pirenne, *Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća*, ed. Kultura, Zagreb 1956. – H. Pirenne, *La città del Medioevo*, ed. Laterza, Roma-Bari 1978. – Posebice kod nas usp. T. Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću*, *Historijski zbornik XXXIII – XXXIV*, Zagreb 1980 – 1981, 139 – 209; – i isti, *Komunalna društva u Dalmaciji u XV stoljeću i u prvoj polovini XVI stoljeća*, *Historijski zbornik XXXV*, Zagreb 1982, 43 – 118.

<sup>2</sup> Usp. B. Bogišić – C. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, *MH-JSM* 9, Zagreb 1904 (kratica: Statut) – A. A. Solovjev, *Liber omnium reformationum civitatis*

Dubrovačka vlada brižljivo je nastojala privući i zaposliti vrsne i dobre liječnike uz visoku plaću. Zato je ovdje zdravstveni kadar bio dobar i primjeren. Da bi mogli što samostalnije i savjesnije liječiti, zabranila im je da se bave trgovinom i udružuju se s apotekarima. Morali su prijaviti svakog ranjenog i pretučenog, zacijelo da bi se provela istraga. Brinuli su se za pojavu epidemije da bi vlada mogla odmah poduzeti preventivu. Budući da je bio na gradskoj plaći u općem društvenom poslu, liječnik otpušten iz općinske službe nije smio dalje obavljati privatnu praksu.<sup>3</sup> Teške su kazne bile predviđene za apotekare ili biljare ako zbog loše pripremljenog lijeka nastupe posljedice opasne za bolesnika. Sin je razbaštinjen ako je pokušao otrovati oca.<sup>4</sup>

Zanimljive su odredbe o čuvanju i zaštiti prehrambenih proizvoda. Grožde i žitarice smjeli su se prodavati na određenim mjestima, a ne na Placi. Ispred katedrale se kupovao kruh, sir i povrće. Prodavačicama nije bilo dopušteno presti i šivati nad tim artiklima, kao ni krčmaricama dok poslužuju vino. Vino se, inače, smjelo čuvati samo u kamenim konobama, a ne drvenim. Patvoreno vino, to jest kojemu je dodan med, zacijelo zbog jačine (*molsa*), smjelo se piti samo u svojoj kući, ali ne i prodavati. Riba, kao lako pokvarljiva hrana, nudila se samo na ribarnici. Izvan nje smio ju je kupiti samo onaj tko ide u vinograd ili se sprema na put. Svježu ribu prodaju jedino ribari, i to do večeri dana u kojem je ulovljena. Riba ulovljena dvije noći prije mora se prodati do podne.<sup>5</sup>

Problem opskrbe vodom općina je riješila tako da je izdubila javne bunare, puće (Ulica od puća) za opću upotrebu, premda ih je bilo i po privatnim kućama. Mnoge obitelji su stanovale u tijesnim i neprikladnim prostorijama bez mogućnosti da užiju vlastite peći, posebice za pečenje kruha. Postojale su javne, općinske i privatne peći. Pekarice i pekari obavezni su svakome peći namirnice uz određenu i reguliranu naplatu. Ako hrana pregori, nadoknađuju štetu. Javne peći općina je davala u zakup.<sup>6</sup>

Općina je nerado gledala i trpjela drvene kuće unutar gradskih zidina. Budući da je drvo bilo kudikamo jeftinije nego kamen i jednostavnije za gradnju, u gradu su još u XIII. i XIV. st. najvećim dijelom stršile drvene kuće. Drvo je bilo vladajući element u konstrukciji kuća i drugih zgrada. Općina je objavljivala da drvenu građevinu ne smatra stabilnim i trajnim posjedom, zato da je može u svako doba srušiti. Posebice se protivila pokrivanju krova slamom. U drvenim prostorijama zabranjivala je čuvati suhu slamu i sijeno. Poslije katastrofalnog požara 1296, koji je velik dio grada pretvorio u zgariste (i danas postoji ulica Garište na Placi), vlada je nutkala građane da što više zidaju kamene kuće. Pružala je povlastice onima koji na zgaristu drvene

Ragusii, SANU Beograd 1936 (kratica: LOR). – J. Lučić, Liber statutorum doane Ragusii MCCLVII, Dubrovnik 1989 (kratica: Statuta doane). – Liber viridis sa zakonima od 1358. do 1460. u Historijskom arhivu u Dubrovniku. – Općenito o tim i sličnim pitanjima usp. R. Jeremić – J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I – III. Beograd 1938 – 1940. – J. Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća. Institut za hrvatsku povijest, Monografije 7. Zagreb 1979.

<sup>3</sup> LOR pag. V, c. 2, 10 – pag. VIII, c. 4. – Liber viridis c. 60, 91, 305, 319.

<sup>4</sup> Statut IV, 23 – VI, 7.

<sup>5</sup> Statut VI, 27, 38, 40; – LOR pag. I, cap. 3 – pag. II, cap. 1, 4, 5 – pag. VI, cap. 1 – Statuta doane, c. 64, 69, 72.

<sup>6</sup> Statut IV, 79 – V, 15, 41. – LOR pag. II, cap. 10 – pag. IV, cap. 10.

kuće podignu kamenu. Konačno poč. XV. st., god. 1406. izglasala je da se sruši preostalih 200 drvenih kuća. Već 1413. u gradu su se bijeljeli samo kameni zidovi.<sup>7</sup>

Prilikom gradnje kuća vlada je vodila brigu o javnoj dobrobiti, da pojedinačni interesi ne bi nadvladali zajedničke. Svake godine birala je trojicu nadglednika gradskog zemljišta i ulica. Nitko nije smio podići kuću prije nego su oni izmjerili i označili gradilište. Pritom se pazilo da novi kućevlasnik gradnjom ne nanese štetu susjedu, niti da se proširi na općinski teritorij ili javnu ulicu. Do kraja XIII. st., dok grad nije bio potpuno naseljen i stambeni prostor zgusnut, svaka je kuća imala pravo na trećinu ulice da nad njom sagradi terasu, kameno ili drveno stubište. Središnja trećina morala je ostati zajednička, slobodna i prohodna. Na polovici svoga prostora ulice, zapravo šestini, mogao je podići zatvorenu terasu (gayfum), balkon i kuhinju iz koje nije smjela istjecati i prolijevati se voda na ulicu. Susjed je morao paziti da ne natkriva tuđi krov, niti da se na njega slijeva njegova kišnica. Tijekom vremena općina, da bi osigurala veću protočnost i olakšala ljudsku i robnu komunikaciju u središtu grada, zabranila je gradnju vanjskih stubišta, svodova i balkona da bi ulice bile trajno široke i otvorene. To je nastojala provesti poslije požara 1296, ali uz teškoće.<sup>8</sup>

Iznimno valja cijeniti i isticati brigu za javnu čistoću, borbu protiv onečišćenosti. Crevljarima i drugim osobama naredeno je da kotlove za pripremanje štavila i koža te topljenje masti i loja potpaljuju izvan gradskih vrata kod mosta, a nikako unutar zidina, posebice ne oko kaštela.<sup>9</sup>

Mesari su klali domaće životinje i divljač na mostu iznad mora i tu bacali iznutrice i ostalu nečistoću. Samo čisto meso s oguljenom kožom smjelo se postavljati i izlagati u mesnicama. Bacanje iznutrice na zemlju ispred klaonice bilo je kažnjivo. Kažnjavali su se i građani koji su ostavljali smeće na ulicama. Ako se ne bi pronašao počinitelj, odgovorna je bila najbliža kuća gdje se smeće našlo. Svatko je bio dužan mesti ulicu ispred svoje kuće. Najprije početkom mjeseca, kasnije svake subote.<sup>10</sup> Veće količine otpadnog materijala i smeća što se nalazilo na tržnici i oko nje, osobito kad se gradila katedrala, skupljalo se i bacalo na današnju Placu, zacijelo da se što prije naspe močvarni jarak. Kasnije su se otvorila jedna vrata na južnoj strani zidina blizu gradske bolnice (danas područje Mrtvog zvona). Sve skupljeno smeće bacalo se kroz taj otvor u more.<sup>11</sup> Budući da je taj prostor na udaru valova i morskih struja, smeće se nije gomilalo, već ga je more raznosilo.

Drugačije je bilo s gradskom lukom. Tu nema većeg morskog strujanja. Da se ne bi stvarala plićina zbog bacanja otpada i remetila osnovna funkcija luke, zabranjeno

<sup>7</sup> Statut V, 11, 35 – VI, 57. – LOR pag. II, cap. 4 – pag. XV, cap. 12, 13. – Liber viridis c. 118. – Jeremić-Tadić, 4 – 7. – Lučić, 23 – 41.

<sup>8</sup> Statut V, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 19, 42, 44 – VIII, 57, 60, 89. – Posebno o tim i sličnim pitanjima: M. Prelog, Dubrovački statut i izgradnja grada (1272 – 1972), *Peristil* 14 – 15, Zagreb 1972, 81 – 91. – M. Planić – Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike. Institut za povijest umjetnosti, knj. 1. Zagreb 1980.

<sup>9</sup> Statut VI, 55. – LOR pag. III, cap. 3. – Lučić, 85-87.

<sup>10</sup> Statuta doane, c. 74, 75. – LOR pag. I, cap. 20 – pag. XI, cap. 5.

<sup>11</sup> Statut I, 26. – Liber viridis, c. 120.

je bilo bacati rujevinu, smeće, otpatke i sovrnju. S vremena na vrijeme porat se čistio.<sup>12</sup>

Dubrovčani su nastojali riješiti pitanje fekalija i njihova odvoza na najbolji način s obzirom na tadašnje sanitarne prilike. Prema Statutu zahodske jame u gradu morale su u svačijoj kući biti ispod zemlje i čistiti se svake desete godine. U gradu su bili izrađeni kanali (kloake) kroz koje je tekla voda i prljavština. Prolazili su ispred kuća. Nad njima se nije smjela graditi kuhinja. U XV. st. regulirala se gradska kanalizacija. Nečistoća i ostali materijali slijevali su se u more u gradsku luku i na Pilama.<sup>13</sup>

Prekršitelje nabrojanih sanitarnih i drugih mjera čekale su kazne. Najteže su bile za prekršaje koji su ugrožavali živote građana. Npr. tko se ne pridržava odredaba u doba kuge, plaća 100 perpera i može mu se odsjeci uho. Ako netko umre zbog loše pripremljenog lijeka (*maleficium herbarie*), spaljuje se apotekar. Za nedopušteno građevinsko proširenje kuće na ulicu ili općinsku zemlju plaća se 100 perpera i ruši prekoračeni dio. Prodavanje žita izvan fontika stoji 25 perpera, očito zato da se spriječi krijumčarenje. Istu svotu plaća i postolar koji u gradu loži kotlove da štavi kože.<sup>14</sup> Očito je da se najteže kažnjavaju prijestupi koji ugrožavaju ili remete život zajednice i pojedinaca i prijetnja su da izazovu veće katastrofe. Nešto blaže su kazne za one koji nisu iskopali zahod ispod zemlje = 5 perpera; drže slamu ili sijeno u kući isto = 5 perpera; bacaju kamenje u porat = 2 perpera; čuvaju vino u drvenoj konobi = 2 perpera, toliko plaća i onaj tko prodaje patvoreno vino (molsu).<sup>15</sup> Piljarice i krčmarice koje pletu nad živežnim namirnicama globe se s 1 do 4 groša; tko ne mete ispred kućnih vrata = 1 do 4 groša, tko baca nečistoću na ulicu = 2 do 4 groša; ako to učini u luci, daje 1 perper.<sup>16</sup>

Da bi se dobila realna vrijednost i težina kazni, napomenimo da je u XIII. st. ovca koštala 4 do 7 groša; koza 7 groša; magarac 4 perpera (jedan perper ima 12 groša); konj 7 perpera. Nadnica najamnog radnika je 2 do 3 groša; mjesečna zarada 1 i pol perpera. Muž koji je napustio ženu, plaćao je mjesečno za njezino uzdržavanje 2 perpera.<sup>17</sup> (To bi bio današnji prosječni osobni dohodak). Kazne su bile dosta visoke. Najmanja je iznosila visinu nadnice.

Dubrovačke sanitarne i ekološke mjere u XIII. i XIV. st. ne zaostaju za sličnim komunalnim odredbama u ostalim hrvatskim jadranskim komunama, kao ni u onim u talijanskim i mediteranskim, pa i srednjoevropskim gradovima. Dapače su – posebice u pitanju čistoće ulica i kanalizacije – bile ispred.<sup>18</sup>

<sup>12</sup> Statut I, 26 – VI, 23. – Statuta doane, c. 73.

<sup>13</sup> Statut I, 29 – V, 4, 43, 57. – Liber viridis, c. 125, 296. – Jeremić – Tadić, 49-61.

<sup>14</sup> Statut VI, 7, 55 – VIII, 89. – LOR pag. II, cap. 4. – Liber viridis, c. 91.

<sup>15</sup> Statut V, 43 – VI, 23, 38, 40. – LOR pag. I, cap. 4.

<sup>16</sup> LOR pag. I, cap. 20 – pag. VI, cap. 1 – pag. XI, cap. 5. – Statuta doane c. 73, 74, 75.

<sup>17</sup> Lučić, 120.

<sup>18</sup> VI. Baza la, Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike, ed. Dubrovački horizonti. Zagreb 1972, 16.

*Riassunto*

GLI ESEMPI DELLA MISURE D'ECOLOGIA E DI SANITÀ IN RAGUSA  
(DUBROVNIK) MEDIEVALE

*Josip Lučić*

L'autore espone i decreti di Ragusa (Dubrovnik), nei secoli XIII e XIV, relativi sui medici e farmacisti, sulle cisterne (pozzi) e stufe di città, sulle case di legno. Specialmente pone in rilievo la cura di città sulla nettezza delle vie e della canalizzazione. Ragusa, nella questa cura, era dinanzi a molte comune della Dalmazia e delle città d'Europa medievale.

H I S T O R I J S K I  
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske

Historijski zbornik

Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik

Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira

Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske

Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave  
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.